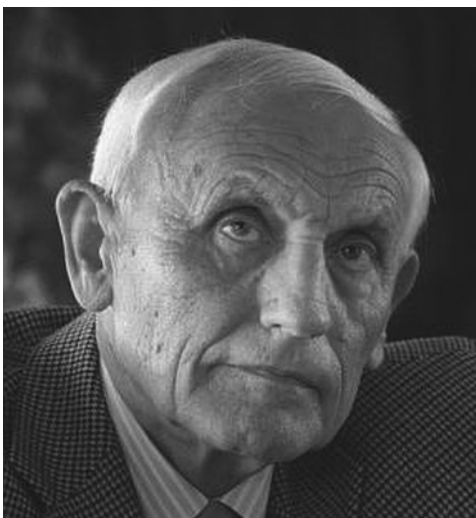

Az egyetem és az értelmiség változó társadalmi szerepe

Interjú Gázsó Ferencsel, a Budapesti Corvinus Egyetem professzor emeritusával

■ Gázsó Ferenc szociológus, professzor emeritus Budapesti Corvinus Egyetem. Korábban: Fővárosi Pedagógiai Intézet szociológus, Társadalomtudományi Intézet tudományos főmunkatárs, osztályvezető, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanár, Oktatáskutató Intézet főigazgató, művelődési miniszter-helyettes, Minisztertanács Tanácsadó Testülete tag, MTA Politikai Tudományok Intézete főmunkatárs, osztályvezető. Kutatási területek: társadalmi szerkezet, az egyenlőtlenségek újratermelődése, politikai tagoltság és szocializáció, választói magatartás, pártszociológia, oktatásszociológia, a társadalom generációs újratermelődése. Kitüntetések: Nemzetközi Társadalomtudományi díj (1984), Magyar Köztársaság Érdemrend Középkeresztje (1996), Magyar Érdemrend Középkeresztje a csillaggal (2012). ■

Dr. Gázsó Ferenc

FeMű: *Különböző korokban az egyetemnek számos eltérő szerepe volt. A humboldtinak is nevezhető klasszikus elvárásokat ma a vállalkozás vagy a helyi felelősségvállalás funkcióival is kiegészítik. Ha Magyarország egészét nézzük, akkor vajon van-e általában társadalmi szerepe ma a felsőoktatási intézményeknek?*

Gázsó Ferenc: Nagyon jelentős változásnak vagyunk a tanúi abban az értelemben, hogy az államszocializmus idején egy meglehetősen behatárolt és funkcionális szempontból is nagyon szigorúan szabályozott rendszerrel álltunk szemben, amelynek tulajdonképpen a politika által meghatározott funkciói és feladatai voltak. Elsősorban a szakértelmiség képzése, továbbá egy olyan szocializációs

feladat, hogy a rendszerhez legalábbis a lojalitás szintjén igazodó, alkalmazkodó értelmiséget neveljen föl a felsőoktatás. Mára megszűnt ez a szabályozottság. Az expanzió nyomán az ország különböző városaiban megjelennek a felsőoktatási intézmények. Magukénak is gondolják a városok a saját felsőoktatási intézményüket, és meg is próbálják a helyi elgondolásokat, igényeket ezeken keresztül kielégíteni. Ez azután nagyon erőteljesen differenciálja és sokszínűvé is teszi a felsőoktatás egészének működését, miközben van egy óriási hiátus is. Nincsenek meg a rendkívül gyors extenzív fejlesztéshez a megfelelő erőforrások és feltételek, s főként nem alakul ki átfogó elképzelés, stratégiai program sem az expanzió menetéről, sem a képzési szerkezet alakításáról.

FeMú: *A rendszerváltozással talán magára az értelmiségre is másként tekintünk, amelynek tagjai a felsőoktatási intézményekben szocializálódnak. A szakmai tudáson túl nyújtanak-e mást is az egyetemek, főiskolák a felnövő generációnak ma Magyarországon?*

G.F.: A kérdés az értelmiség közéleti szerepét és a vele összefüggő szocializációs folyamatot érinti. Arról az igényről van szó, hogy a felsőoktatás a közéleti szerepvállalásra is készítse fel. Hiszen hazánkban valóban tradíció, hogy nagy szakmai reputációt birtokló értelmiségiek jelentős közéleti szerepet is vállalnak. Saját szakmai reputációjukat átváltják közéleti pozícióra, és ezáltal a közvélekedést, a társadalmi közgondolkodást befolyásoló szerepre tesznek szert. Ez az értelmiségi szerepvállalás tradicionálisan valóban jelen van a magyar társadalomban. Az államszocializmusban az egypártrendszer nem különösen szerette, ha az értelmiség közéleti szereplőként is megjelent, mert kiszámíthatatlanul viselkedett. Nem tudott viszont vele mit kezdeni, mert az értelmiség szocializációjának

szerves elemeként jelent meg ez az éthosz. Mára ez a tradíció nagyon meggyengült. Egyrészt a többpártrendszerre épülő társadalomban a politikai pluralizmust elsősorban a pártok jelenítik meg, pártkeretben zajlik a politizálás. Az értelmiségnek olyan sok keresnivalója igazából ebben nincsen. Amíg a '90-es évek elején még nagyon jelentős volt a pártokba való értelmiségi beáramlás, addig az értelmiség nagy része ma már nem akar hivatásos politikus lenni, pártokhoz tartozni. A maga jelenlétét ebben a direkt politikai mezőben a rendszerváltozás kezdetén is jórészt átmenetinek tekintette, és szépen lassan visszavonult a saját szakterületére.

FeMú: *A fiatal értelmiségi szerepvállalásra gyakran hozzuk példának a hatvannyolcas nemzedéket. Ennek a generációnak volt a politikán kívül már megfogalmazott üzenete, amit azután politikusi szerepbe kerülve később is közvetített. Van-e a hasonló példákön kimutatható, a társadalmi változásokat előmozdító ereje az értelmiségnek?*

G.F.: Két ilyen funkciót látok, amit tulajdonképpen semmilyen más társadalmi csoport nem képes olyan színvonalon, és talán olyan hatékonysággal ellátni, mint maga az értelmiség. Az egyik, a társadalomkritikai funkció, amely a társadalmi-politikai cselekvés hatásainak és következményeinek, akár tudományos igényű megismerése révén tükröt tart a társadalom és főként a politikai osztály elé. Ezzel a társadalomkritikai szemlélettel olyan mezőbe emeli magát, ahol nincsen a politikai osztályban konkurenciája. Itt tulajdonképpen egy munkamegosztásról van szó, mert ezt a szerepet a politikai osztály nem képes betölteni. Nem csak azért, mert nem szívesen néz szembe azzal, ha valami nem sikerült, hanem azért sem, mert nem tud fölhalmozni annyi ismeretet és információt, hogy a valóságos társadalmi folyamat

adekvát megítélésére képes legyen. Ezért tehát itt birtokol egy olyan tudástöbbletet az értelmiség, amely éppen az alapfunkciójával függ össze, tehát a kutatással, megismeréssel. Meg azzal, hogy ezt meg tudja a társadalom számára közérthető módon fogalmazni, és a saját értelmiségi reputációja révén e mögé oda tud tenni egyfajta tekintélyt. Ez szerintem rendkívül fontos mozzanata az értelmiség közéleti szereplehetőségének.

Másrészt kiderült, hogy a pártközpontú hatalmi működésben nincsenek megfelelő mechanizmusok a politikai döntési folyamat optimalizálására. Alternatívákat kellene megvizsgálni, végiglemezni azok lehetséges hatásait és következményeit, vagyis megalapozottabbá tenni a döntési folyamatot. Az alternatív társadalmi cselekvési lehetőségeket sem képes maga a politikai osztály megfelelően felmérni. Bár sok információ birtokában van, de ezek elemzéséhez a társadalmi összefolyamat, sőt a nemzetközi tendenciák ismerete is szükséges. Ráadásul gyorsan változik a világ, rengeteg olyan információra van szükség, amit szakértők tárnak fel és közvetítenek a politikai döntések megalapozásának folyamatában. Ez utóbbira vehetjük példaként az adósságsapdával kapcsolatos elemzéseket, mert ugye itt is alapvetően meg kell érteni, hogy miről van szó. Számos nagyon kiváló felkészültségű ember kapcsolódott be ennek a vitának a civil folyamataiba.

FeMű: *És volt hatásuk?*

G.F.: Szerintem óriási hatásuk volt, mégpedig azért, mert olyan közhangulatot teremtettek a társadalomban, amivel kikényszerítették azt, hogy mind a bankok, mind pedig a hatalmi aktorok megpróbáljanak a dologgal valamit kezdeni. Ne lehessen a dolgot tovább abban a keretben kezelni, ahogy az korábban történt. Még nagyon elodázni sem lehetett, mert egy gyúanyag halmozódott föl ezen

a bázison. Ezen konkrét példán túlmenően is, valóban létezik a civil világban az igény a szorító társadalmi jelenségek megértésére, annak végiggondolására, hogy mit lehetne tenni. Ez nem feltétlenül diplomához kötött szerep, de azért elég nagymértékben kötődik ismeretszerző képességekhez, elemző készséghez, értelmiségi tudáshoz. A diplomát szerezni akarók nagy és rendkívül diffúz tömegén belül ma is vannak kisebb – ilyen értelemben elitnek nevezhető – csoportok, amelyek ezt a gondolkodásmódot egyrészt elsajátítják, másrészt a közéleti cselekvés szükségét is érzik.

FeMű: *Milyen módokat, intézményszerű formákat találunk a felsőoktatás egészén belül, melyek az értelmiségi lét fent említett aspektusaira különösen is képeznek, vannak-e egyáltalán ilyenek?*

G.F.: A felsőoktatás egésze inkább nevezhető olyan szocializációs színtérnek, amelyben rendkívül sokféle szocializációs minta van jelen. Ezek hatása szerintem nem közvetlen mintakövető magatartáson keresztül jelentkezik, hanem vonatkoztatási csoportok alakulnak ki. A fiatalok együtt ismerik meg, megvitatják a számukra fontos kérdéseket. Ennek következményeként alakul ki a közéleti érdeklődés, az odafordulás, ami önmagát motiváló erőként jelenik meg a személyiségen belül. Ennek eredménye lesz, hogy a tájékozódási igény és képesség beleépül a mindennapi élettevékenységébe. Ezt nevezhetjük kognitív szocializációnak. Az intézményszerű keretek helyett én ezt a szocializációs hatást tartom jelentősnek a felsőoktatásban. Tudniillik, az a rögeszmém, hogy minden olyan intézményben, ahol elsősorban ismeretek közvetítésével foglalkoznak, ott a szocializáció szempontjából kitüntetett jelentősége ennek a kognitív szocializációnak van. Az ismeretek, szemléletmódok, amelyek

ebben a keretben, tehát a kognitív szférában közvetítődnek, nagyon sokszor és nagyon jelentős mértékben magatartást formáló erővé is válhatnak, viselkedésmintákat lehet vezetni belőlük. És van még egy nagy előnye ennek a szocializációs formának, individualizált maradhat.

FeMű: *Milyen célok jellemzik a fiatalokat az egyetemen? Mit gondolnak ők a világról?*

G.F.: Olyan én a magam részéről nemigen tudnék mondani, ami mondjuk ennek az egyetemnek az ifjúságára általánosan jellemző. Ez egy rendkívül differenciált és árnyalt világ és az igazi kérdés az, hogy egyes csoportokat mi jellemez. Ha mégis a nagyon gyakran előforduló viselkedésformát akarom megrajzolni, akkor az egyetemisták túlnyomó többsége azért jár az egyetemre, mert diplomát akar szerezni, hogy azt a munkaerőpiacon megfelelő jövedelemre, egzisztenciára váltsa át. Ez egy abszolút belátható és mindent átfogó cél, aminél többre sokan talán nem is vágnak. Átfogó társadalmi kérdések, kiváltképp a politikai- közéleti cselekvés jóval kevésbé foglalkoztatja a fiatalokat. Erős érdekintettség esetén azonban látványosan felduzzad az érdeklődés és aktivitás, miként azt a közelmúltban is tapasztalhattuk.

FeMű: *Valóban összehasonlítási pontok nélkül maradunk, ha általában beszélünk a fiatalokról, a hosszú évek tapasztalata alapján van-e olyan dimenzió, amiben különbséget lehet találni az egymás után következő egyetemista generációk között?*

G.F.: Abban az időben, amikor egy korosztály 10-12%-a járt egyetemre vagy főiskolára, borzasztó nehezen lehetett bejutni. Akkor az ide bekerülő hallgatók már eleve egy elithez tartozónak tekintették magukat. Ezért nem arra törekedtek csupán, hogy valamiképpen diplomát szerezzenek. Igen sokan arra törekedtek,

hogy mondjuk a Tervhivatalban vagy más helyeken dolgozzanak. Átlátható volt számukra a diplomához kötött pozíciók elérhető köre. Ezekhez egyrészt sajátos szemlélet és társadalmi orientáció, másrészt az elitbe bekötő kapcsolati háló tartozott. E kapcsolatrendszer keretei között normatív típusú elvárások, viselkedési minták és jórészt sablonizált karriertörekvések jelentek meg.

FeMű: *Ma hogyan áll ez az „elit tudat”?*

G.F.: Most ezt nem tapasztalom. A nagy többségnek a jó állás, a jó kereset a fontos, utilitárius cél mozgatja az egyetemi tanulmányok folytatását. Ez valószínűleg rendben is van így. Tudniillik az teljesen nyilvánvaló, hogy egy generációnak a fele nem célozhat meg valamilyen elit életutat. Kimutatható, hogy egy-egy populációnak legfeljebb 20%-a képes arra, hogy az átlagot messze meghaladó teljesítményszintet érjen el, az ehhez szükséges intellektuális és egyéb tőkét gyűjtse. Egy átlagos képességű ember végül is hozzáigazítja a maga törekvéseit a saját lehetőségeihez. Ráadásul a diplomához társuló lehetőségek is egyre nehezebben átláthatók.

FeMű: *Ma is látjuk azonban, hogy folyóiratok, internetes portálok vagy akár hallgatói szerveződések körül mintha a mai fiatal generációnak is alakulna a saját elitje, amelyik véleményvezérként befolyásolja a különböző csoportjait.*

G.F.: Igen, én is így tapasztalom. Olyan folyamat zajlik azonban, amiről – megfelelő kutatások híján – nem rendelkezünk átfogó képpel.

FeMű: *Az egyetemeknek van-e ebben bármi szerepük?*

G.F.: Hát annyiban van, amennyiben lehetőséget nyújtanak ahhoz, hogy az átlagot meghaladó ismeretekre, képességekre, kapcsolatokra lehessen szert tenni. De azért nagyon

nagymértékben személyes törekvésekről és orientációkról is van szó. Minden generációnak van olyan része, amely többre törekszik, mint az átlag, és ezt esetleg a szakmai szférát meghaladó területen is célnak tekinti. Tehát igazából valamilyen módon kapcsolatba akar kerülni a társadalmi egésszel. Azért is, hogy képet alkosson arról, amiben él. De nem csak a kíváncsiság hajtja, hanem egy fajta cselekvési vágy is. Mindez nagyobb intenzitással is kibontakozhatna a jelenleg tapasztalhatónál. Az erősen limitált közéleti érdeklődés és cselekvés természetesen az egyetemi szocializációs folyamattal is összefügg. Azonban nem lehetséges a szocializációt, kiváltképp a politikai szocializációt megérteni a politikai rendszer működésének sajátosságai nélkül. És a politikai rendszer, amiben most ez az egész folyamat zajlik, egy nyitott, plurális szisztéma, ahol helye van az állampolgári öntevékenységnek. Olyan plurális rendszer működik azonban, ahol a döntési mezőben a pártok kizárólagos – kirekesztő hatalma érvényesül. Ez nem mellékes dolog, mert itt az egyénnek bármilyen részvételi törekvése akadályokba ütközik, illetve az állampolgári kezdeményezés nehezen talál utat a döntési szintekhez.

FeMű: *Látszik az, hogy ma milyen témák mellé állnak ki a fiatalok, egyetemisták, vagy erről beszélni is túláltalánosítás lenne? Nyilván a saját érdekeik a felsőoktatás átalakításában megmozgatják őket.*

G.F.: Valóban, a felsőoktatás bizonyos kérdései időnként intenzíven foglalkoztatják és mobilizálják a hallgatókat. Más társadalmi viták és kérdések iránt is tapasztalható érdeklődés.

Itt van például a nemzeti modernizáció problematikája. Hogyan is zajlik ma Magyarországon egy nemzetközpontú modernizáció, egyáltalán lehetséges-e ez? Az erre a kérdésre adott válasz egybekapcsolódik

a globalizáció meg az Unió kérdésével is. Ez rendkívül erőteljesen érdekli a diákok jelentős részét, és eltérő felfogások, szemléletek, ideológiai-politikai metszetek is kialakulnak. A tudatosság valamilyen szintje, a saját vélemény átgondolása is megjelenik itt. A másik általános téma a demokrácia működésével kapcsolatos. Mit lehet tenni, ha a demokratikus hatalmi intézmények olyan mértékben leértékelődnek, ahogy ezt sok kutatás megállapítja? Mi ennek az oka, háttere és mit lehet ezzel kezdeni? Hogyan kéne a demokráciát működtetni? A harmadik ilyen téma, tapasztalataim szerint, az új szegénység, amely ijesztő társadalmi jelenség. Ennek okai és a rá adható társadalmi válaszok is intenzív érdeklődést keltenek, különösen a társadalomtudományokkal foglalkozó egyetemisták körében. Tehát azt tudnám mondani, hogy a társadalmi működés alapvető dimenziói közül jó néhány nagyon erőteljes intellektuális érdeklődést kelt. És ezeknek a kérdéseknek mobilizáló ereje is van. Ebből én azt a prognózist vonom le, hogy itt a fölnövekvő nemzedék előbb-utóbb megerősödő közéleti aktivitási igénnyel jelenik meg a társadalomban.

FeMű: *Ha csak egyet választunk a felvetett témák közül, hogyan vetődik fel a modernizációs kérdés ma a fiatalok számára?*

G.F.: Nézzük akkor a felzárkózó modernizáció mai lehetőségeit. Az eddigi kísérletek mind felemásra sikerültek Magyarországon. Az elmúlt 20 évben sem tudott az ország perspektivikus felzárkózó pályára kerülni. És az a helyzet, amiben most vagyunk, igazából a lemaradást, a stagnálást jelenti. Rendkívül intenzíven foglalkoztatja ez ma már az embereket, mert megélt tapasztalatként is azt veszik észre, hogy más országokkal összehasonlítva, de a saját államszocialista múltához képes sem pozitív a mérleg. Általános vélekedés a fiatalok körében is, hogy

süllyedő pályán vagyunk. Még ha ez nem is volna teljesen helytálló értékelés, a fontos az, hogy így vélekednek. Innen valahová emelkedni kell. És ez a dolog az, ami igazából az egész magyar társadalomnak az alapproblémája. Valójában útkeresésről van szó. Illúzióknak bizonyult, hogy a globalizációs folyamat, a gyors és radikális privatizáció, a globális tőke túlsúlya az országot automatikusan emelkedő pályára segíti. Ilyen automatizmus egyszerűen nem létezik. Sőt, olyan folyamatok zajlottak, amelyekben az ország eladósodott és elvesztette erőforrásainak igen jelentős részét.

FeMű: *Hogyan vetődik fel itt az útkeresés?*

G.F.: Elsőként a felelősség kérdése kerül elő. Miért jutottunk oda, ahol most tartunk? Azután muszáj föltenni azt a kérdést is, hogy merre van a kiút, mert maga az a globális rendszer is, amitől a fölemelést vártuk, maga is válságba jutott, és szemlátomást nem is tud azzal megbirkózni. Tehát a globális gazdasági-hatalmi berendezkedésnek is szembe kell néznie a mélyreható változások igényével. A gondolkodó emberek számára mindez fontos kérdés, miért ne lenne az az ifjúság számára, amikor pontosan ez a csoport a leginkább érintett a hosszabb távú történetekben. Ha az ember valamilyen módon boldogulni akar, meg valami vágyott vagy akár elfogadható életminőséget képzel el magának, akkor változtatni kell mindazon, ami az elmúlt két évtizedben kialakult. Mélyreható korrekcióra van szükség az országban kialakult gazdasági-társadalmi rendszerben. És ez egyre erőteljesebb szorító igényként jelenik meg a felnövekvő nemzedék számára, nemcsak itt, hanem Európában majdnem mindenütt. Itt van például Spanyolország, ahol egyébként az unokám egyetemre járt. És amikor

oda beiratkozott, minden jóval elhalmozták. Annyi ösztöndíjat kapott, hogy még nyári programokra is el tudott menni. Egyszer csak megvontak tőle, meg a többiektől is mindent. És alig tudta befejezni az egyetemet, csak úgy, hogy egy évet kihagyott, dolgozott, és fölhalmozott annyi kis pénzt, hogy a tanulmányokat befejezhesse. Tehát a maga életében egy óriási fordulatot élt meg, és nem csak ő egyedül, hanem rengetegen. Ilyen tapasztalatai a '70-es, '80-as évek nemzedékének Nyugat-Európában nem voltak. Az egy felemelkedő világ volt, de hol van ez ma már? Tehát itt egy instabil helyzet állt elő, és ennek elsősorban a fiatal nemzedék a kárvallottja.

FeMű: *Tehát legalábbis az elit elitje felmérheti a mai társadalmi helyzetből következő kérdéseket és tennivalókat.*

G.F.: Mindenkor meghatározó, hogy létezik-e a társadalomban olyan elit, amely képes a társadalmi problémák felismerésére és ésszerű kezelésére. Az elmúlt két évtizedben olyan hatalmi csoportok irányították az országot, amelyek nem tudtak megfelelni ennek az igénynek. Az ország tehát régóta nélkülöz egy olyan elitet, amely képes és elkötelezett arra, hogy a globális világrend sajátos viszonyai között megtalálja a kivezető utat a régóta fennálló válságból. Mindez az értelmiség szerepvállalását is igényli. A történelmi precedensek inspirálóak lehetnek, hiszen az értelmiség kitüntetett szerepet játszott az államszocializmus bukásához vezető folyamatokban, a rendszerváltozás szellemi és politikai feltételeinek alakításában.

FeMű: *Köszönöm szépen az interjút.*

Készítette: Kiss Paszkál